

AZƏRBAYCANLI HƏDİŞŞÜNAS BƏRDİCİ VƏ ONUN “TABAKAT ƏL-ƏSMA ƏL-MÜFRƏDƏ” ƏSƏRİNİN HƏDİS ƏDƏBİYYATINDAKI YERİ

*f.f.d. Rüşət Şirinov,
Azərbaycan Respublikası Gəncliyə
Yardım Fondu Təhsil şöbəsinin müdiri
rufet_80@hotmail.com*

XÜLASƏ

Azərbaycanlı hədis alimi Əhməd ibn Harun əl-Bərdici hicri üçüncü əsrdə yaşamış görkəmli İslam alimlərindən biridir. O, Azərbaycanın elm və ticarət mərkəzlərindən sayılan Bərdic bölgəsində gözlərini dünyaya açmışdır. Yaşadığı dövrdəki bəzi şərtlər qarşısında Bağdada köçmək məcburiyyətində qalmışdır. Elmi yaradıcılığına Bağdadda davam edərək, oranın məşhur alimlərindən dərs almışdır. İslam alimləri də Bərdicini ümumiyyətlə təqdir edərək tərifləmiş, onun barəsində “hafiz, imam, səbt, sika, cəlil və hədis elminin dirəyi” kimi ifadələr işlətməmişlər. Bərdicinin yaşadığı dövrdə İslam elmləri çox inkişaf etmiş və İslam ədəbiyyatına dəyər qatan bir çox əsər qələmə alınmışdır. Əl-Bərdici hədis ədəbiyyatının rical sahəsində yazıb-yaratmışdır. Bu dövr hədis ədəbiyyatında məşhur olan “kütüb əs-sittə” əsərlərinin yazıldığı bir dövrdür. Əhəmiyyətinə görə də sözügedən dövr “Qızıl çağ” olaraq adlandırılmışdır. Onu da qeyd etmək ki, cərh və tədil (ravi tənqidi) sahəsində ən dəyərli əsərlər bu dövrdə qələmə alınmışdır. Əl-Bərdicinin, xüsusilə Hədis elminin rical sahəsi ilə əlaqəli əsərləri məşhurdur. Bu sahədə qələmə aldığı “Tabakat əl-Əsma əl-Müfrədə” adlı əsəri hədis rəvilərindən “müfrəd”, yəni eyni adda başqa ravi olmayan rəvilər haqqında bəhs edən dəyərli bir tədqiqatdır. Əsərdə 125 ravi ismi incələnməmişdir. Bunlardan bəziləri sonrakı dövrdə yaşayan alimlər tərəfindən tənqid edilsə də, bu səpkidə ilk çalışma olması və sonrakı çalışmalar üçün çıxış açması baxımından çox dəyərlidir.

Açar sözlər: Azərbaycan, əl-Bərdici, hədis, rical.

GİRİŞ

Orta əsr İslam aləmində, xüsusən dini elmlərin zənginləşdirilməsində azərbaycanlı alimlərin böyük əməyi keçmişdir. Əfsuslar olsun ki, bu alimlərin

dəyərli əsərlərinin əksəriyyəti araşdırılıb ortaya çıxarılmamışdır. Buna görə də müxtəlif dini, ictimai-siyasi və fəlsəfi fikir cərəyanları təmsilçilərimizdən bir çoxunu Azərbaycan xalqı və dünya ictimaiyyəti tanımamaqdadır.

Azərbaycanlı din alimlərinin həyat və əsərlərinin tədqiq və təhqiq edilməsi bu bölgənin dini tarixini yazacaq şəxslər üçün çox əhəmiyyətlidir. Bu mövzunu araşdırmağımızın əsas məqsədini də elə bu fikir təşkil edir.

Müəllifin həyatı haqqında məlumat verməzdən əvvəl, cəmiyyətdə çox tanınmadığı üçün dünyaya göz açdığı Bərdic şəhəri haqqında danışacağıq.

A. Bərdic¹ şəhəri

Bərdic miladi IX əsrdə Qafqaz bölgəsinin ən böyük şəhərlərdən biri idi. Mənbələrdə Sasani hökmdarlarından I Qavaz dövründə (miladi 488/531) qurulduğu və Aran bölgəsinin mərkəzi olduğu qeyd edilmişdir. 628-ci ildə Xəzərlərin basqınına məruz qalmışdır. Xəlifə Osman dövründə müsəlmanlar tərəfindən fəth edilmişdir. Çox keçmədən təxrib edilsə də, xəlifə Əbdülməlik tərəfindən yenidən bərpa edilmişdir. Bu şəhər, Əməvilər və Abbasilər dövründə Ermənistanda hökm sürən Ərəb valilərinin mərkəzi idi (Barthold 1978, II, 568).

Qədim Bərdic Bakının 240 km qərbində, Kür ovalığı kənarlarında, Qarabağ dağlarından enən Tərtər çayının sol sahilində, bu çay ilə Kür çayının kəsişdiyi yerdən, təqribən, 20 km-lik məsafədə yerləşirdi.

Bərza ilə Bərdə arasında 40 fərsəx² məsafə vardı (Sübki 1965, X, 425).

Bərdic şəhəri müəllifin yaşadığı dövrdə bağı, bağçası, gözəlliyi ilə məşhur olmuş və eyni zamanda, Trabzon, Bağdad və Dərbəndlə əlaqələri olan önəmli bir ticarət şəhəri idi (Yaqut 1965, I, 379; Barthold 1978, II, 565). Qəbələdən sonra Aranın ən böyük şəhəri olan Bərdic, İstəxrinin də ifadə etdiyi kimi, Rey və İsfahandan sonra ən böyük mərkəzlərdən biri idi. Cümə namazı qılınan məscid ilə xəzinə və vali sarayı şəhərin içində, bazarlar isə kənarında idi. Buradan Fars və Xuzistana ipək ixrac edilirdi. Şəhərdəki evlərin əksəriyyəti kərpicdən, böyük məscidin sütunları qismən kərpicdən, qismən də taxtadan idi (İstəxri, 196, 158).

332/944-cü ildə ruslar tərəfindən yağmalanan Bərdic şəhəri əvvəlki önəmini və gözəlliyini bir daha geri qaytara bilməmişdir.

Müəllifin hədis elmindəki mövqeyini müəyyənləşdirmək üçün yaşadığı dövrdəki hədis fəaliyyətinə nəzər salmaq vacibdir.

¹ Bərdic şəhəri, Bərzaa olaraq da tanınır. Mənbələrdə hər iki isimlə istifadə olunmuşdur.

² Bir fərsəx üç mil, beş kilometr və ya bir saatlıq məsafə olaraq qəbul edilir.

B. Hədis elmi

Müəllifin yaşayış-yaratdığı dövrdə bir tərəfdən, hədislər cəm edilir, digər tərəfdən, hədis metodologiyası ortaya çıxırdı. Hədislərin hansı metod və əsaslara görə cəm ediləcəyi, rəvayət zəncirindəki ravilərin hədis elmi cəhətdən tənqidi və bənzəri mövzularda əsərlər yazılmağa başlanmışdır.

Müəllifimizin yaşadığı dövrdə təsnif edilmiş ən önəmli hədis kitabları olan "kütubi-sittə" adlanan kitab İslam aləmində şöhrət qazanmışdır. Bunların içində, sadəcə, səhih hədisləri toplamağı hədəflədikləri üçün Məhəmməd b. İsmail əl-Buxari (v. 256/870) ilə Müslim b. əl-Həccacın (v. 261/875) "əl-Camius-Səhih" adlı əsərləri Qurandan sonra İslamda ən etibarlı iki kitab olaraq qəbul edilmişdir. Bu iki əsər elm dünyasında "əs-Səhiheyin" kimi tanınmaqdadır. Məşhur altı hədis kitabının digərləri Əbu Davud (v. 275/888), Tirmizi (v. 279/892), Nəσαι (v. 303/915) və ibn Macənin (v. 273/886) "Sünən" adlı əsərləridir (Koçyiğit 1977, 195-265; Sıddıki 1966, 77-114).

Üçüncü əsrdə hədislərin məzmunu ilə əlaqəli tədqiqatlar da aparılmışdır. Əbu Ubeyd Qasım b. Səllamın (v. 223/838) qırx ildə meydana gətirdiyi "Qəribul-hədis" adlı əsəri bu növə nümunə göstərilə bilər. Daha sonra bu növdə bir çox kitab yazılmışdır (Kandemir 1991, XV, 33).

Hədis elmlərinin əhəmiyyətli bir qolu olan Cərh və Tədil sahəsində ən qiymətli əsərlərin də üçüncü əsrdə verildiyini deyə bilərik; məs.: Əbu Hatim ər-Razi (v. 277/890), Əli ibnul Mədini (v. 234/847), Yəhya ibnul Main (v. 233/848), ibn Əbu Hatim (v. 327/940) və Əbu Əvanə (v. 316/982) kimi məşhur rical alimləri əsərlərini bu dövrdə yazmışlar. Həmçinin bu dövrdə siyər, məğazi kimi kitablar da təsnif edilmişdir. Xülasə, həm hədis, həm də digər islami elmlərin zirvəyə çatdığı bir dövrdür. Bu dövr hədis ədəbiyyatında "qızıl çağ" olaraq tanınır.

Nəticə etibarilə hədis tarixində ən məhsuldar əsr üçüncü əsrdir. Günümüzdə gəlib-çatan mötəbər və səhih əsərlərin böyük əksəriyyəti bu əsrdə təlif edilmişdir. Bu əsrdə yaranan əsərlər müəlliflərin zəhməti ilə meydana gəlmişdir. Onlar diyar-diyar, şəhər-şəhər gəzərək hədis rəvayət edənlərin şəxsən özlərindən aldıkları məlumatları dəyərləndirərək, əsərlərini meydana gətirmişlər. Buna görə də əsərlərin əksəriyyəti orijinaldır.

I. BƏRDİCİNİN HƏYATI

A. Adı, təvəllüdü və təhsili

Əlimizdə olan mənbələrə görə, yaşadığı dövrdə Azərbaycan və Bağdad ərazisinin məşhur mühəddislərindən sayılan müəllifimizin tam adı Əbu Bəkir Əhməd b. Harun b. Rəvh əl-Bərdici ən-Nisaburi əl-Bağdadidir (Zəhəbi 1985

(1) XIV, 122-123; Zəhəbi 1955 (2), II, 746; əs-Səfədi 1974, 198; Bağdadi, tarixsiz, V, 194 -195; Brokelman 1983, III, 221; İsmayıl Paşa 1955, 56; ibn İmad 1988, IV, 6; Çakan 1991, I, 485).

Bərdici təxəllüsü bəzi mənbələrdə “Bərzai” olaraq qeyd edilmişdir. Onun doğulduğu yer bugünkü Bərdə rayonunun yaxında yerləşən Bərdic və ya Bərzaa adlanan bölgə ilə əlaqələndirilmişdir (ibn Makulə 1966, I, 479; Sübki 1965, X, 425). Digər ləqəbləri³ isə elmi şəxsiyyətini təkmilləşdiriyi bölgələrə nisbət edilmişdir.

Əbu Bəkr Əhməd b. Harun b. Rəvh əl-Bərdicinin dəqiq anadan olmasını müəyyən edə bilmədik. Ancaq mənbələrin təqribən olaraq verdiyi məlumata görə, 230/845-ci ildə dünyaya göz açmışdır (Səfədi 1974, 198; Zəhəbi (1), 1985, XIV, 122).

Əhməd b. Harun əl-Bərdici o dövrdə elmə yiyələnməyin əsas şərtlərindən sayılan elmi səfərlərinə hələ gənc yaşlarında başlamış, izdirab və gərginliklərə sinə gərərək bu yolda irəliləməyə çalışmışdır (Zəhəbi (1), 1985, XIV, 122). Dövrün elm mərkəzlərindən sayılan Bağdada köçməsi bunun sübutudur. Xüsusən də əl-Bərdicinin dərs aldığı müəllimlərin Beyrut, Dəməşq, Misir, Humuz, Xorasan, Kufə, Bağdad və Məkkədə yaşamaları onun elmə olan həvəsini göstərir (ibn Əsakir 2001, VI, 64).

Müəllifimizin Bağdadda məskunlaşdığını (Suyuti 1983, 217) iki dəfə İsfahanı ziyarət etdiyini (Sezgin 1977, 325), təhsil həyatının bir hissəsini İsfahanda keçirdiyini və bu bölgənin tanınmış alimlərindən rəvayət etdiyini mənbələrdən öyrənirik (əl-Ənsari 1996 II, 164; III, 447).

Təhsil həyatına hansı tarixdə başladığını təsbit etmək mümkün olmadı. Xüsusilə hansı müəllimlərdən dərs aldığını ardıcıl olaraq yazmaq mümkün deyil. Mənbələr, sadəcə, onun elm təhsili üçün səfər etdiyi yerləri və dərs aldığı müəllimləri saymaqla kifayətlənmişdir.

B. Elmi şəxsiyyəti

Mənbələrdə Əbu Bəkr əl-Bərdicinin elmi şəxsiyyətini ortaya qoyan geniş bir məlumat yoxdur. Bununla bərabər əldə etdiyimiz məlumatlar kontekstində onun elmi şəxsiyyətini və hədisdəki yerini müəyyən etməyə çalışacağıq.

Mənbələrdə müəllifimiz Bərdicini həqiqi mənada tənqid edən və ya haqqında cərhə dəlalətədirici bir söz deyənə rast gəlmədik:

Zəhəbi (v. 748/1347) Bərdici haqqında belə deyir:

“Bərdici yaşadığı əsrdə qabaqcıl alimlər arasında yer almışdır. Hafiz, imam, səbtdir. Həmzə Səhminin Darəkutniyə (v. 385/995) Bərdici haqqında soruşduğu və onun da siqə dediyini, Xətib Bağdadinin (v. 463/1071) dəثقة

³ Nisaburi və Bağdadi ləqəbləri.

(siqə), فهما (anlayış sahibi) حافظ (hafız) olaraq vəsfləndirdiyini bildirir (Zəhəbi 1985 (1) XIV, 123; Zəhəbi 1955 (2), II, 746-747).

Suyuti də "hafız, imam, səbt, sika və cəlil" deyərək müəllifimizi tədil və təqdir edir (Suyuti 1983, 317). Əbu Abdullah Məhəmməd Nisaburi "Tarixu Nisabur" adlı əsərində "O faydalanmış və faydalandırmışdır" deyir (Nisaburi, tarixsiz, 63-73). İbn İmad da Bərdicini "şəhərin ən qabaqcıl alimlərindən biri" olaraq dəyərləndirir (ibn İmad 1988, IV, 6). Həmçinin müəllifimiz haqqında "hafız", "mühəddis", "cəlil" ünvanları ilə yanaşı, "səbt", "siqa", "hüccət", "məmun" kimi tədil ləfzlərinin də işlədildiyini mənbələrdə dəfələrlə qeyd olunur (İsmayıl Paşa 1955, 59; Səfədi 1974, 98; ibn İmad 1988, 234; Suyuti 1983, 317).

Azərbaycanlı alim Malik Mahmudov Bərdici haqqında belə deyir:

"Bərdicinin elmi şəxsiyyətinin bir başqa əlaməti də onun biliyi, zəkası, dərin elmi, cəsarəti ilə həm həmkarlarının, həm də müəllimlərinin diqqətini özünə cəlb etməsidir. Onun hədis elmi sahəsində söz sahibi olduğunu, Yaqut əl-Həməvinin "hədis elminin dirəyi" olaraq dəyərləndirməsindən başa düşürük.

Mahmudov sözlərinə belə davam edir: "Bərdicinin digər xüsusiyyəti də hədis əzbərində və rəvayətində ən üst mərtəbədə olmasıdır. Əbu Said əs-Səmani onun haqqında "Yaşadığı dövrdə hədis sahəsində onun tayı-bərabəri yox idi. Topladığı və söylədiyi hədislərin hamısını əzbər bilirdi. Heç bir vaxt özündən hədis uydurmazdı", – deməsi (Mahmudov 1978, 31) bizim fikrimizi də doğrulayır.

C. Vəfatı

Bərdicinin vəfat tarixi haqqında ixtilaf yoxdur. Mövcud mənbələrin bizə verdiyi məlumata görə, müəllifimiz h. 301 m.914-cü ilin ramazan ayında Bağdadda vəfat etmişdir (Zəhəbi 1985 (1) XIV,123; Zəhəbi 1955 (2), II, 247; Suyuti 1983, 316; İsmayıl Paşa 1955, 59; Brokelman 1983, III, 221; ibn İmad 1988, IV, 324).

II. ƏSƏRLƏRİ

Bərdici hədis ədəbiyyatına dəyər qatacaq əsərlər qələmə almışdır. Müəllifimizin hədis sahəsində qələmə aldığı əsərlər bunlardır:

1. Təbəqət əl-əsmə əl-müfrədə.⁴
2. Cüzün fihi mən rəva ən-in-Nəbiyyi min əs-Səhabəti fil kəbair.⁵
3. Kitab əl-mərifə əl-muttəsil minəl-hədis.⁶

⁴ Bu əsər barəsində daha sonra geniş məlumat veriləcəkdir.

⁵ Bu əsər səhabə və Peyğəmbərdən (s) rəvayət edilən və böyük günahlardan bəhs edən onbir hədisi əhatə edir.

⁶ Əfsuslar olsun ki, mənbələrdə əsər haqqında tanıdıcı məlumat yer almır. Sadəcə "Fəhrəsə"də Bərdicinin bu növ əsəri haqqında məlumat var. (İşbili, 1893, 207.)

III. “TƏBƏQƏT ƏL-ƏSMA ƏL-MÜFRƏDƏ” ƏSƏRİ VƏ HƏDİS ELMİNDƏ YERİ

Bu əsər eyni adda başqa bir ravinin olmadığı şəxsləri müəyyənləşdirmək məqsədilə yazılmışdır. Müəllifin təfərrüddən məqsədi təbəqədəki təfərrüd (tək olması) deyil, əksinə, hər təbəqədəki mühəddislər arasında oxşar adın olmamasıdır.⁷

425 ravi haqqında məlumat verən bu əsər 1986/1406-cı illərdə Səkinə Şihabinin təhqiqi ilə Dəməşqdə nəşr edilmişdir. Şihabi təhqiq əsnasında səhi-fəalti qeydlərdə bəzi şəxslər haqqında müxtəsər məlumatlar verir və hərdənbir orijinalında olan bəzi səhvlərə diqqət çəkərək təshihlər aparır. Təhqiqatçı əsərin sonuna ibn Bükeyr (v. 388/998) tərəfindən Bərdicinin əsərinə yazdığı müstədrəki ilə birgə əlifba sırasını əsas alaraq hazırladığı fihrist əlavə etmişdir. Əsər 167 səhifədən ibarətdir.

A. Əsərin yazılma səbəbi

Bərdicidən əvvəl bu möhtəvalı başqa bir əsər yazan müəllifə təsadüf edilmədiyinə görə, əsər həm hədis ədəbiyyatı baxımından, həm də İslam elmləri baxımından çox əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, bu, tərtib sahəsində yazılan ilk əsərdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Bərdicinin yaşadığı dövrdə ələlxusus, hədis sahəsində şöhrəti bütün dünyada tanınan Buxari (v. 256/870) də müfrəd isimlərə əhəmiyyət vermişdir. Onun “ət-Tarix əl-Kəbir” adlı əsərinin hər hərfinin son bölməsində “babul-vahid” adı altında bu səpkidə ravilərə yer ayrılmışdır. Bu əsərdə qeyd olunan xüsusiyyətə malik cəmi 609 ravi barəsində məlumat verilmişdir. Həmçinin ibn Əbi Hatim (v. 327/961) “əl-Cərh və ət-Tədil” əsərində Buxarinin istifadə etdiyi metodla 731 ravini qeyd etmişdir. İbn Əbi Xatimin tədqiqatı daha əhatəlidir.

Bərdicinin əsəri tədqiq edildikdə müəllifin məqsədinin hədis ədəbiyyatına fərqli tərtibdə, faydalı və orijinal əsər qazandırmaq olduğunu müşahidə edə bilərik. Hər nə qədər bu sahədə fərqli cığır açmaq istəsə də, özündən sonra, demək olar ki, bu səpkidə müstəqil əsər qələmə alınmamışdır. Təkcə Xəzrəci (v. -) adında alim “*Xūlasatul-təhzib*” əsərində hər hərfin sonundan “ət-Təfriq” başlığını açaraq müfrəd ravilərə yer vermişdir.

⁷ Məsələn, Əgər Cürsümə adında bir səhabi varsa, bu adda tabiun və ya digər təbəqələrdə ravi tapa bilmərik. Çünki o, təbəqəsində tək olduğu kimi digər təbəqələrdə də ona oxşar ad yoxdur. (Bax. Bərdici, nömrəli şəxs. s, 54.)

B. Əsərin metodu

Əsər təbəqələr əsasında tərtib edilmişdir. Yəni ravilər təbəqələrə görə sıralanmışdır. Beş təbəqədən meydana gələn əsərdə ilk təbəqə səhabə ravilərə təxsis edilmişdir. Daha sonra tabeun və təbəi-tabeun təbəqəsindəki müfrəd adlı ravilərə yer verilmişdir. Dörd yüz iyirmi beş ravi barəsində məlumat verən əsərdəki ravilər belə sıralanmışdır: Yüz beş nəfəri birinci, yüz on bir nəfəri ikinci, yüz otuz beş nəfəri üçüncü, əlli beş nəfəri dördüncü və on iki nəfəri də beşinci təbəqə.

Əsər Miqdad ibn əl-Əsvəd ilə başlayır, Hüseyş ibn Əsram adı ilə yekunlaşır.

Bərdici əsərində qeyd etdiyi raviləri müxtəlif şəkildə tanıdır. Bəzilərinin, sadəcə, adı və doğulduğu yeri, bəzilərinin də adı, doğulduğu yeri, tələbə və müəllimləri haqqında da məlumat verir, məsələn:

1. əl-Miqdad ibn əl-Əsvəd əl-Kindi. Mədinəlidir (Bərdici 1987, 35).

2. Cuzey ibn Bükeyr. Bu ravi Huzeyfə və Ümmü Sələmədən hədis rəvayət etmişdir. Özündən də Əbu İshak hədis rəvayət etmişdir. Kufədə dünyaya gəlmişdir (Bərdici 1987, 54).

C. Əsərin əhəmiyyəti

Müəllif əsərinə, sadəcə, "müfrəd" adlı ravilər dərc etməyə çalışsa da, "müfrəd" olmayan bəzi ravilər də alınmışdır. Ələlxüsus, səhabə ravilər haqqında bu xəta daha çoxdur; məsələn: Yəzid ibn Şəcərədən hədis rəvayət edən Cidar adındakı ravini Bərdici müfrəd olaraq qeyd etmişdir (Bərdici 1987, 37). Ancaq "əl-İkmal" əsərində Cidar adında tabeun təbəqəsindən olan iki ravidən bəhs edilir. Bunlardan biri Cidar əl-Üzri, digəri Cidar əd-Deybilidir (ibn Makulə 1966, II, 64) Bərdicinin əsərinin müsbət və mənfi cəhətlərini maddələr halında göstərilən qaydada sıralaya bilərik:

Əsər ehtiva etdiyi mözvular baxımından nə qədər ciddi tədqiqata ehtiyac duysa da, sahəsində ilk olması baxımından təqdirəlayiqdir. Ravilərin təbəqələrə ayrılması, bu əsasda sıralanması və konkret məlumatların verilməsi müəllifin yaşadığı dövrdəki elmi ciddiyət barəsində məlumat verir. Bununla yanaşı, əsərin tənqid ediləcək cəhətləri də vardır. Belə ki, əsər nə qədər "rical" əsəri olsa da, ravilər barəsində verilən məlumatlar kifayət qədər deyildir. Təbii ki, bunun əsas səbəbi əsərin yazılma səbəbinin avtobioqrafik məlumatlar vermək yox, məhz o ravinin müfrəd olub-olmadığını müəyyənləşdirməkdir.

Əsərdəki şəxslər əlifba sırasına görə yox, təbəqə əsasında sıralandığına görə şəxsləri axtarmaq çətinləşir. Ancaq təhqiqatçı Səkinə əş-Şihabinin əlifba sırasına görə əsərin sonuna əlavə etdiyi cədvəl nisbətən bu çətinliyi aradan qaldırmışdır.

Bərdicinin müfrəd olaraq qəbul etdiyi bəzi şəxslərdən eyni təbəqədə eyni adda başqa raviyə də təsadüf etmək mümkündür; məsələn: Əbu Bəkir ibn Əbdürrəhmanın mövlası olan Süməy bunlardan biridir (Bərdici 1987, 81). Rical əsərlərində bundan başqa Süməy ibn Qeysdən bəhs edilir. Sözügedən ravi Şəmir ibn Əbdülməddandan hədis rəvayət etmişdir. Əgər Şəmir ibn Əbdülməddan tabeun nəslindən isə deməli, Süməy ibn Qeys məhz elə Əbu Bəkir ibn Əbdürrəhmanın mövlası olan Süməylə eyni təbəqədəndir. Beləliklə, Süməyin həm öz təbəqəsində, həm də digər təbəqələrdə yeganə ad olmadığını müşahidə edirik.

Bərdici bəzi müfrəd adlı raviləri nəzərdən qaçırmış və əsərində qeyd etməmişdir; məsələn: Bəni Muharib qəbiləsindən olan Dü'sur ibn əl-Harisi müfrəd ravilər siyahısına əlavə etməmişdir. Bu ravi Hz. Peyğəmbərə qılıncını çəkib, "Səni məndən indi kim qurtaracaq?" dediyi və Allah Rəsulunun da "Allah" deyərək cavab verdiyi şəxsdir (Buxari, Cihad, 84; 87; Müslim, Fezail, 18). Daha sonra bu şəxs müsəlman olmuş və səhabəlik olma şərəfinə yetişmişdir (ibn Ebi Hatim, 1953, III, 441). Müfrəd olduğu halda, əsərə alınmayan şəxslərlə əlaqəli ibn Əbi Hatimin "əl-Cərh və ət-Tədil" əsəri üçün qələmə aldığı "əlavə" də və yaxud ibn Makulanın (v. 475/1082) "əl-İkmal", ibn Həcər əl-Əsqalaninin (v. 852/1449) "əl-İsabə fi təmyiz əs-Səhabə" əsərində görmək mümkündür.

Məhz buna görə də Bərdicinin əsərinə Əbu Abdullah əl-Hüseyn ibn Əhməd ibn Bukeyr (v. 388/998) başda olmaqla bir neçə alim tənqidi əsərlər yazmışdır. İbn Bukeyrin əlavə etdiyi düzəltmələri çox deyil; məsələn: O, Fühəyir, Əclah və Suğdi kimi ravilərin adlarını qeyd etmiş, sonra bu adlara bənzər adda başqa raviləri alt-alta sıralamışdır (Eren 2001, 180). Ancaq sonrakı dövrlərdə Abdullah əs-Suri (v. 441/1049) adlı müəllif həm Bərdicinin, həm də ibn Bukeyrin düşdüyü xətalara düzəltmək üçün iki əsər yazmışdır (Bərdici 1987, 19).

Burada qeyd etdiyimiz nümunə və dəyərləndirmələrdən məqsədimiz Bərdicinin əsərinin qeyri-ciddi və yaxud dəyərsiz əsər olduğunu göstərmək deyil, əksinə, belə əsər qələmə almaq üçün nə qədər ciddi və diqqətli tədqiqata ehtiyac olduğuna diqqət cəlb etməkdir. Çünki bəzən ləqəblər ad kimi, adlar da ləqəb kimi qəbul edilir. Məhz buna görə də ravi barəsindəki dəyərləndirmələr həmişə eyni nəticəni vermir.

Bəzi nöqsan tərəflərin olması əsərin dəyərinə xələl gətirməmişdir. Çünki əsər dörd yüz iyirmi beş "müfrəd" raviləri ortaya qoymaq və sonrakı nəsillərə stimol olmaq baxımından rical ədəbiyyatında özünəməxsus yerə layiq görülmüşdür.

Əslində, bir adın öz növündə tək və yeganə olduğunu müəyyənləşdirmək və bu səpkidə hökm vermək çox çətin məsələdir. Çünki hədis rəvayət edən ravilər çox olduğuna görə, bəzi dəyərləndirmələr səhv ola bilər. Haqqında dəyərləndirmə edilən bu ravilərin adları müxtəlif əsərlərdə yer alır (ibn Salah 1984, 314). Əlyazma əsərlərinin yazıldığı və heç bir texniki-elektronik avadanlıqlardan istifadə edilmədiyi dövrdə belə cəsarət təqdir olunmalıdır.

Nəticə

Əhməd ibn Harun əl-Bərdici Azərbaycanın bugünkü Bərdə şəhəri yaxınlığında yerləşmiş Bərdic, yaxud Bərzaa bölgəsində anadan olmuşdur. Bərdicinin yaşadığı dövrdə islami elmlər inkişaf etmədiyinə görə, dövrünün elm mərkəzi olan Bağdada köçmüş və burada elmi təkamülünü başa vurmuşdur.

Araşdırma nəticəsində, hədis ədəbiyyatının qızıl dövründə yaşamış və növ olaraq rical ədəbiyyatının ilk məhsulları arasında yer alan "Təbəqat əl-əasma əl-müfrədə" kimi əsər meydana gətirən azərbaycanlı mühəddis hafiz Bərdicinin sağlam (siqə) hədisşünas olduğunu, dövrün mütəxəssis alimləri arasında yer aldığını, hədis, rical elmi və qismən də üsul sahəsində söz sahibi olduğunu müəyyənləşdirə bildik. Haqqında cərhə dəlalət edən heç bir tənqiddə rast gəlmədik.

Bərdicinin yaşadığı hicri III əsrin ikinci yarısı İslam mədəniyyətinin əsl mənada kulminasiya nöqtəsinə çatdığı bir dövrdür. Bu dövr Rəsulullahın (s) hədislərini bir araya cəm edən müsənniflərin meydana çıxdığı, eyni zamanda, mühəddisləri cərh və tədil etmədə mahir olan alimlərin yetişdiyi dövrdür. Kütubi-sittənin yazılması da bu dövrə təsadüf edir.

Belə bir zamanda, nəinki elmi sahədə şöhrət əldə etmək, hətta bu sahədə söz söyləmək belə olduqca çətin idi. Buna baxmayaraq, əl-Bərdici əsrin ən məşhur hədis alimlərindən biri ola bildi.

Qələmə aldığı ravi əsərində müxtəlif nöqsanlar müəyyən edilsə də, elmi imkanları nəzərə alındıqda, çalışmanın ciddi bir tədqiqat nəticəsi olduğu görünür. Bəzi ravi adlarının "müfrəd" olmadığını sonrakı dövrlərdə müəyyən edilməsi Bərdicinin açdığı cığırın davam etdiyini göstərir.

Azərbaycanda yaşamış və elm dünyasına öz töhfələrini vermiş alimlərin istər elmi səviyyədə, istərsə də publisistik səviyyədə aşkarlanması vacib məsələlərdəndir. Belə tədqiqatlar həm alimlərimizi cəmiyyətə tanıdacaq, həm də elm dünyasına dəyərli alimlər qazandıracaqdır.

ƏDƏBİYYAT

Bağdadi, Əbu Bəkr Əhməd b. Əli əl-Xətib, (tarixsiz). "Tarixu Bağdad", I-XIV, Bağdad.

Barthold, (1978). "Bərzaa", Ankara: İA.

Bərdici, Əhməd b. Harun b. Rəvh, (1987). "Təbəqatül-əsmail-müfrədə", Dəməşq: thq. Səkinə Şihabi.

Brokelman, Carl, (1403/1983), "Tarixul-ədəbil-Ərəb", tərc. Əbdülhəlim ən-Nəccar, I-IV, Qahirə.

Çakan, İsmail Lütfi, (1991). "Bərdici", İstanbul: DİA.

- Eren Mehmet, (2001). "*Hadis ilmində rical bilgisi ve kaynakları*", Konya.
- Ənsari, Əbu Məhəmməd, (1412/1996). "*Təbəqatül-mühəddisinə bi İsbəhan*", təhq. Əbdülqafur Əbdülhaqq Hüseyn əl-Bəlüşü, I-IV, Beyrut.
- İbn Əsakir, Əbul-Qasım, (2001). "*Fəharisu Tarixu mədinəti Dimaşq*", Beyrut.
- İbn İmad, Əhməd b. Məhəmməd, (1408/1988). "*Şəzəratüz-zəhəb fi əxbari mən zəhəb*", I-X, Beyrut.
- İbn Makulə, Əli b. Hibbətullah, (1386/1966) "*əl-İkmal fi rəfil-irtiyab ənil-mutəlif vəl-muxtəlif fil-əsməi vəl-kuna vəl-ənsab*", I-VII, Beyrut.
- İsmaili, Əbu Bəkr Əhməd b. İsmayıl, (1410). "*əl-Müçəmuş-şuyux Ebi Bəkr İsmaili*", thq. Ziyad b. Məhəmməd Mənsur, I-III, Mədinə.
- İsmayıl Paşa, Babanzadə əl-Bağdadi, (1951-1955). "*Hədiyətül-arifin əsmail-müəllifin və asaru- müənnifin*", I-II, Ankara.
- İstaxri, Əbu İshaq, (1967). "*Məsəlik əl-məmalik*", Leiden.
- İşbili, Əbu Bəkr Məhəmməd b. Xeyr, (1893) "*Fəhrəsə*", Sərkəsə..
- Kandemir, "*Hadis*", (1991). DİA.
- Koçyiğit, Talat, (1977). "*Hadis Tarihi*", Ankara.
- Mahmudov Malik, (1978). "*Ərəbcə yazmış ədib və şairlər (VII-XII əsrlər)*", Bakı: Elm nəşriyyatı.
- Nisaburi, Əhməd b. Məhəmməd, (tarixsiz), "*Tarixu Nisabur*", Təhran.
- Sezgin, Fuad, (1397/1977). "*Tarixut-turasi-Ərəbiyyə*", thq. Mahmud Fehmi Hicazi, I-II, Qahirə.
- Səfədi, Səlahəddin b. Xəlil, (1974). "*Kitabul-vəfi bil-vəfəyat*", (thq. H. Ritter-Sven), Wiesbaden.
- Sıddıki, Məhəmməd Zübeyir, (1966). "*Hadis Ədəbiyyatı Tarihi*" (tərc. Ziya Kavakçı), İstanbul.
- Suyuti, Əli b. Əbdülkafi Təqiyyuddin, (1983). "*Təbəqatül-hüffaz*", Beyrut.
- Sübki, Əli ibn Əbdülkafi, (1965). "*Təbəqə əş-Şafiyə əl-Kübra*", Beyrut.
- Yaqut, Abdullah əl-Həməvi, "*Mucəmil-buldan*", I-V, Beyrut trs.
- Zəhəbi (1), Şəmsəddin Məhəmməd b. Əhməd, (1985). "*Siyəru alamin-nübəla*", təhq. Şuayb əl-Arnəvud, I-XXIII, Beyrut.
- Zəhəbi (2), Şəmsəddin Məhəmməd b. Əhməd, (1955), "*Təzkirətül-hüffaz*", I-IV, Heydərabad.

д.ф.но филос. Руфат Ширинов

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ХАДИСОВЕД БАРДИДЖИ И МЕСТО ЕГО РАБОТЫ, ТАК НАЗЫВАЕМАЯ “ТАБАКАТ АЛЬ-АСМА АЛ-МУФРАДА” В ЛИТЕРАТУРЕ ХАДИСОВЕДЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Азербайджанский мухаддис Ахмед ибн Харун аль-Бардиджи - один из выдающихся исламских ученых третьего века хиджры. Он появился на свет Бардиджском районе, который считался одним из центров науки и торговли в Азербайджане. В связи с некоторыми обстоятельствами он был вынужден переехать в Багдад. Он продолжил свою научное творчество в Багдаде и учился у известных местных ученых. Исламские ученые также восхваляли его и называли его “хафиз, имам, сабт, сика, ал-джалил и опора хадисоведения”. В тот период, когда жил Бардиджи были очень развиты исламские науки, и было создано множество произведений, которые обогатили исламскую литературу. Он писал в сфере хадисоведения под названием “риджал”. Этот период является периодом, в который были написаны такие знаменитые произведения в литературе хадисоведения как “аль-кутуб ас-ситта”. Из-за своей важности этот период времени также был назван “Золотым веком”. Следует также отметить, что самые ценные произведения в сфере “джарх” и “тадил” (равви тангиди). Хорошо известны произведения Аль-Бардиджи, в особенности произведения, относящиеся к области риджала науки хадисоведения. Его книга в этой сфере “Табакат аль-Асма аль-Муфрада”, представляет собой ценное исследование, в котором повествуется о передатчиках хадисов “муфрад”, то есть о других одноименных передатчиках, которые не являются передатчиками. В его работе были отмечены имена 125 передатчиков. Несмотря на то, что некоторые из них были раскритикованы учеными, жившими в более поздний период, тем не менее вышеупомянутая работа очень ценна так как она является одной из первых работ в этом стиле и открыла путь для последующих работ.

Ключевые слова: *Азербайджан, аль-Бардиджи, хадис, риджал.*

PhD Rufat Shirinov

THE PLACE OF AL-BARDIJI THE AZERBAIJANI HADITH SCHOLAR AND HIS WORK TABAQAT AL-ASMA AL-MUFRADA IN HADITH SCIENCES

ABSTRACT

The Azerbaijani hadith scholar Ahmed ibn Harun al-Bardiji is one of the prominent Islamic scholars of the third century Hijri. He was born in Bardij, one of the centers of science and trade in Azerbaijan. He was forced to relocate to Baghdad due to certain circumstances of the period he lived. He continued his scholarly activity in Baghdad and was the student of famous local scholars. The Islamic Scholars spoke highly of him with the names hafiz, imam, sabt, sika, al-jalil and pillar of the hadith studies. During the period of Bardiji, Islamic studies were developed and many works that add value to Islamic literature were created. He was involved in ilm al-Rijaal of hadith literature. This is the period when kutub al-sittah works were created. The period is also regarded as the Golden Age. It is also worth mentioning that the most valuable works in the field of jarh and ta'dil (science of criticism and praise) were written during this period. Al- Bardiji's works related to the rijaal area of the hadith science are well-known. *Tabaqat al-Asma al-Mufrada* by Bardiji is a valuable study dealing with single narrators of the hadith science, namely about the narrators whose names were not mentioned more than once ever in the hadith literature. Some of them were criticized by scholars living in later years, nevertheless aforementioned work is very valuable in terms of being initial work of that style and in the terms of paving the way for subsequent studies.

Keywords: *Azerbaijan, al-Berdîcî (al-Bardiji), hadith, rical (rijaal)*

Çapa tövsiyə etdi: f.f.d. Ə.S.Niyazov